

Первий Г.Л.

(Національний гірничий університет)

Наслідки II світової війни для СРСР у висвітленні англомовної історіографії

У вересні 1945 р. закінчилася II світова війна - найбільш значний і кровопролитний військовий конфлікт XX століття. Перемога Антигітлерівської коаліції, розгром країн Антикомінтернівського пакту змінили політичну карту світу, вплинули на подальший розвиток політичних віносин.

Лідери Антигітлерівської коаліції - США, Великобританія і СРСР досягли безумовної політичної й військової переваги на світовій арені. Однак ціна перемоги для цих країн виявилася нерівнозначною. Найбільші тяготи війни лягли на Радянський Союз, що не могло не позначитися на внутрішньому і зовнішньому положенні країни.

Соціально-економічна ситуація в СРСР розглядалася провідними радянськими економістами як соціально-економічна катастрофа, коли в якості провідного аргументу сприймалися людські та матеріальні втрати, демографічна криза, потенційні втрати у вигляді втрати найбільш продуктивної частини населення країни, зниження народжуваності як поточної, так і перспективної[9, Р. 601-603]. Так, у монографії "Коротка історія Росії" вказувалося, що близько або більше 20 млн. чол загинули під час війни, ще стільки ж залишилися без крову [1, Р. 193]. Для відновлення зруйнованого господарства минулого були реанімовані п'ятирічні плани, припинені в ході війни[1, Р. 194].

Матеріальні втрати визначалися як безпосередні наслідки окупації території і втрати матеріальних цінностей у ході воєнних дій, так і потенційні втрати у вигляді милітаризації економіки і наступної конверсії виробництва[9, Р. 601]. А.Дмитришин, відзначаючи катастрофічні матеріальні втрати, вважав, що чимала частина матеріального збитку була нанесена радянською тактикою випаленої землі, хоча СРСР приписував всі втрати німецькій окупації[7, Р. 562].

За свідченням Р.Деніелса, у роки війни відбулася економічна катастрофа - половина довоєнної промисловості СРСР опинилася на окупованій території, включаючи Донецький басейн і обложений Ленінград. СРСР зміг протистояти німецькій агресії, евакуювавши частину підприємств на Схід і скоротивши до мінімуму цивільне виробництво й споживання матеріальних благ. Р.Деніелс надає великого значення англо-американській допомозі, особливо машинами й авіацією[6, Р.119-120]. Х. Файнер серед джерел фінансування післявоєнного відновлення СРСР виділяв техніку, отриману за ленд-лізом, захоплені в Німеччині засоби виробництва, вивезені в СРСР, а також пряму допомогу союзників СРСР в останні роки війни й у післявоєнний період[9, Р. 603.]. Побічно значимість закордонної допомоги західних союзників у відновленні матеріальної бази радянської економіки відзначали й сучасні пострадянські історики. Так, у книзі "Історія Росії. XX століття" А.Баханова й М.Горінова відзначалося, що в післявоєнному відновленні радянської економіки (реконструкція, реконверсія й оздоровлення фінансів) закордонна допомога стала істотним джерелом фінансування: західні країни до 1946 р. поставляли в СРСР продовольство, близько 50% репарацій склали поставки устаткування для промислових підприємств [14, С.479]. У монографії А.Пижикова і А.Данилова наводяться статистичні дані, що в 1945 р. на радянських підприємствах працювало близько 300 тис. заарештованих і інтернованих німців із числа мирного населення, а за 1945-46 рр. було вивезено з Німеччини десятки тисяч німців[13, С. 37-38].

Багато радянологів указували, що перші післявоєнні п'ятирічні плани були орієнтовані, в основному, на відновлення важкої промисловості і уже до смерті Сталіна довоєнний рівень промислового виробництва був перевершений[2, 3, 5, 11]. Свідченням подолання господарської кризи в промисловості Р.Деніелс вважав успішне випробування атомної зброї в 1949 р. Дмитришин вказував, що із загальної суми інвестицій в економіку в 250 млрд. крб., майже всі кошти направлялися на відновлення вугільної промисловості, металургії, атомну промисловість і виробництво звичайного озброєння [7, Р.

562]. Наслідком такої політики стала пріоритетна увага до підприємств оборонної промисловості, інші виробництва відновлювалися набагато повільнішими темпами.

Західні дослідники не робили очевидного висновку про те, що мілітаризація СРСР викликана напруженістю міжнародної обстановки й підготовкою до нової світової війни. Вони, навпроти, вважали, що початок "холодної війни" саме пов'язаний з нарощуванням військового потенціалу СРСР і необхідністю адекватної відповіді з боку західних країн[5, 8, 9]. У книзі "Створення сучасної Росії" Л.Коен і Р.Абрахам відзначали, що конфлікт СРСР і Америки наклав відбиток на процес реконструкції в країні, але не був серйозною перешкодою. Вони наводять висловлення Черчілля про те, що "росіяни більше бояться нашої дружби, ніж нашої ворожнечі"[5, Р.432].

Пострадянська історіографія політичної історії СРСР також відзначає перерозподіл ресурсів на користь оборонного комплексу. Виділення в пріоритетну сферу розвитку металургії і нафтової промисловості стали наслідком виробничої переорієнтації в рамках військово-промислового комплексу [13, С. 103-104]. Однак висновок з приводу мілітаризації СРСР зовсім інший - СРСР у такий спосіб шукав адекватну відповідь на гонку озброєнь з боку західних країн. При цьому, за свідченням А.Данилова і А.Пижикова: "В умовах скорочення обсягу національного доходу й тієї його частини, що направлялася на нагромадження, процес створення військової продукції відбувався переважно за рахунок скорочення розмірів споживання необхідного суспільного продукту"[13, С. 104]. Отже, СРСР свідомо йшов по шляху зниження життєвого рівня населення для створення військового паритету зі своїми недавніми союзниками. В.П.Попов відзначав, що в СРСР споживання населення штучно утримувалося на низькому рівні, що дозволило керівництву вкласти кошти у промислове виробництво[15, С. 64].

Дослідники післявоєнної історії СРСР вказували на низький життєвий рівень радянських громадян і низькі темпи підвищення рівня життя в СРСР. У сільському господарстві рівень доходу селян не перевищував 100 дол. на рік, в

1947-1948 рр. країну охопив масовий голод. Незважаючи на те, що сільське господарство сильно постраждало в роки війни, воно виявилося найменш пріоритетною сферою вкладення інвестицій[7, Р. 563]. У промисловості збереглися напіввійськові методи використання робочої сили. За образним висловом Р.Деніелса, робітники були віртуально мобілізовані в Державний Трудовий Резерв[6, Р. 120]. Житлові умови, важкі ще в довоєнний період, значно погіршилися після війни. Зруйновані житла відновлювалися дуже повільно, і житлова проблема в цілому була вирішена не раніше 1958 р., а стандарт життєвого рівня періоду Непу не був досягнутий навіть при Хрущові [6, Р.121].

Дж. Кіп наводить порівняльний аналіз цін на основні споживчі товари в довоєнний і післявоєнний період. Він відзначив, що навіть найбільш необхідні товари були недоступні в торговельній державній мережі й купувалися на ринку, де ціна була в середньому на 30% вища, ніж у державних магазинах. Холодильники і телевізори були практично недоступною розкішшю ще наприкінці 50-х років[11, Р.24].

Дослідники післявоєнної історії СРСР не могли не звернути увагу на парадоксальну ситуацію: соціально-економічна криза, викликана катастрофічними втратами країни в роки Вітчизняної війни не призвела до падіння зовнішньополітичного значення СРСР на світовій арені. Більше того, соціально-економічна криза СРСР у післявоєнний період припала на зліт зовнішньополітичної могутності. Відомий дослідник історії Радянського Союзу Северін Біалер назвав свою монографію "Радянський парадокс: внутрішній занепад, зовнішня експансія"[2].

Загальна характеристика зовнішньополітичного положення СРСР у післявоєнний період була образно виражена в "Короткій історії Росії": "Два світових табори, один, очолюваний США, а інший - СРСР, були розділені залізною завісою і виявилися втягнутими в "холодну" війну, у розпаленні якої сторони обвинувачували одна одну протягом наступної чверті століття" [1, Р. 193]. На думку С.Біалера і М.Мандельбаума, радянсько-американське

протистояння набуло форми змагання з поширення у світі різних, протилежних і несумісних систем[3, Р.12].

Особливу увагу радянологів привертала територіальні зміни СРСР, поява країн народної демократії й роль СРСР у їхньому виникненні, а також становлення світової системи соціалізму. Багато вчених відзначали значення Тегеранської і Ялтинської конференцій у юридичному оформленні радянської експансії в Європі. Саме Ялтинська конференція виділила в сферу впливу СРСР Болгарію, Польщу, Румунію, Чехословаччину й Угорщину. Також у сфері впливу СРСР повинні були перебувати Югославія й Греція. Б.Дмитришин вказував, що багато територіальних придбань були санкціоновані західними союзниками СРСР по Антигітлерівській коаліції.

Створення блоку країн народної демократії радянологами сприймалася як запланована акція. Так, виникнення соціалістичних режимів у країнах Центральної Європи прямо пов'язувалося з наявністю радянських окупаційних військ у цих країнах і свідомою політикою СРСР з підтримки комуністичних партій. Р.Кадвелл відзначав, що вже до 1946 р. стало очевидним, що Сталін не має наміру виводити війська з окупованих країн і мав намір поширювати вплив Радянського Союзу на країни Південно-Східної Європи й Іран [4, Р. 61]. Дмитришин сатверджував, що СРСР інспірував створення комітетів національного звільнення, які стали ядром прорадянських урядів[Дмитришин, С. 590]. Вивід радянських військ з Ірану на настійну вимогу західних країн супроводжувався масовим вивозом матеріальних цінностей, аж до безцінних перських килимів з резиденції шаха [4, Р. 61]. Успіх соціалістичного будівництва в Чехословаччині, Угорщині й Польщі забезпечувався контрольованими виборами в цих країнах. Втручанням СРСР пояснювалася й перемога комуністичного режиму в Китаю [4, Р. 61].

Сучасна західна історіографія істотно змінила свою точку зору на проблему генезису "холодної війни" - Дж.Хоскінг, автор фундаментальної монографії з історії СРСР, визнав, що СРСР, який зазнав колосальних втрат в роки війни прагнув всіляко відкласти зіткнення із західним миром. Звідси серед

першорядних завдань держави висувалися: не спровокувати Захід на відкритий військовий конфлікт, нарощувати ядерний потенціал, зміцнити пояс безпеки з країн Східної Європи[9, Р. 472]. Саме ці завдання, на думку автора, змусили СРСР дозволити багатопартійність у Східній Європі, відмовитися від втручання в громадянську війну в Греції, скоротити підтримку комуністичних партій у Західній Європі[9, Р. 473].

Посилання

1. A concise history of Russia. – Lnd., 1976.
2. Bialer S. The domestic context of Soviet foreign policy. – Lnd., 1981.
3. Bialer S., Mandelbaum M. The global rivals. N.Y., 1988.
4. Cadwell R. Communism in the modern world. – Philadelphia, 1962.
5. Cohen S., Rabinovich A. The Soviet Union since Stalin. Bloomington, 1980.
6. Daniels R.A. Russia. – N.Y., 1964.
7. Dmytrishin B. USSR: A concise history. – N.Y., 1978.
8. Dunmore T. The Stalinist command economy: The Soviet state apparatus and economic policy 1945-1953. – N.Y., 1964.
9. Finer H. The major governments of modern Europe. – Evanston, 1960.
10. Hosking G. The first Socialist state. Cambridge, 1985.
11. Keep J.H. Last of the empires: A history of the Soviet Union. – Oxford, 1995.
12. The Anti-Stalin Campaign and International Communism. A selection of Documents ed. by The Russian Institute. – N.Y., 1956.
13. Данилов А.А., Пыжиков А.В. Рождение сверхдержавы: СССР в первые послевоенные годы. – М., 2001.
14. История России XX в. / А.Н.Баханов, М.М.Горинов. – М.: АСТ, 1996.
15. Попов В.П. Сталин и советская экономика в послевоенные годы // Отечественная история. – 2001. - №3.